

Универзитет у Новом Саду,
Филозофски факултет, Нови Сад

DOI 10.5937/kultura1338093G
УДК 821.163.6.09-31 Сосич М.
821.131.1.09-3 Томица Ф.
оригиналан научни рад

ПИСАЊЕ УЗ ГРАНИЦУ: ТРСТ КАО МАЛИ ПРОСТОР ВЕЛИКИХ РАЗЛИКА

Сажетак: *Италијански град Трст, као место сусрета језика и култура и као мали простор великих разлика, пред писце поставља изазов мултилингвализма. Романсијер који је зрели период живота и највећи део списатељске каријере везао за овај град на североистоку Италије, у коме се премрежавају словенска, германска и романска култура, истарски Италијан Фулвио Томица, својом тематизацијом етничке и језичке страности, нагвестио је каријеру свог знатно млађег колеге, Словенца из Трста Марка Сосича, и стварање у пограничном простору које се одвија у много угоднијем историјском и културном контексту. Рад посебну пажњу посвећује Сосичевом роману Балерина, балерина, недавно преведеном на српски језик, који својом специфичном мултилингвалном матрицом разоткрива сву сложеност граничног положаја једне културе у ери глобализације.*

Кључне речи: *граница, глобализација, регионална књижевност, превођење*

Сваког маја, у градовима на тремеђи Словеније, Хрватске и Италије (Копру, Умагу и Трсту), већ четрнаесту годину одржава се скуп посвећен најважнијем писцу с овог подручја, назван „Томица и ми – сусрет уз границу“. Хроничар послератне Истре, Фулвио Томица (Tomizza, 1935-1999), рођен је у жупи Матерада, надамак Умага, у селу Јурицани. Себе није случајно називао човеком границе, будући да је његово родно место удаљено тек тридесетак километара од Трста, града у ком ће провести највећи део живота, и за који ће бити везане теме већег броја његових романа.

Томицин биографски итинерер премрежио је мали простор великих разлика. Рођен у Хрватској, писао је на италијанском, а увек наглашавао да је пореклом из Истре; након школовања у Горици и Копру студирао је на Академији драмских уметности у Београду, неко време радио као асистент режије у Љубљани. Томицине књиге су превођене на двадесет језика, до овога тренутка највише на хрватски и словеначки: у Истри су му још 1989. објављена изабрана дела у пет књига, а најновији превод на хрватски, роман *Багремова шума* (2012), понајвише је суморна повест о избегличком прилагођавању. Јунаци овог дела, које је Томица написао са тридесет година, долазе у северну италијанску покрајину Фурланију, где треба да се настане и заснују нови дом након вишегодишњег боравка у избегличким камповима у околини Трста. Њихов ће нови живот отпочети смрћу најстаријег члана породице, бездомног истарског Италијана, у симболичном тренутку када се чини да је његов завичајни микрокосмос узмакао пред обећањем бољег живота у фурланској приморској равници.

Томицине приповедне поступке и теме тумачи његовог опуса пореде са методама конструисања микроисторије; иако ће у једином роману до сада преведеном на енглески, *Маријином причешћу* (1981), радњу сместити у седамнаести век и описати случај Марије Јанис, девојке која је уобразиала да је светица и која се у својој усрдној посвећености Богу храни само хостијама, највише га занимају Истра и Италија у периоду током и после Другог светског рата. Томицино прво објављено дело је роман *Матерада* (1960), чиме почиње четрдесетогодишња стваралачка одисеја током које је написао петнаест романа и неколико збирки прича, укупно двадесет две књиге прозе и три драме. У богатом и разноврсном опусу најважнијим се чине две романескне трилогије: једна истарска (коју образују романи *Матерада*, *Девојка из Петровије* и већ поменути *Багремова шума*), а друга аутобиографска, о писцу Стефану Моровићу, Томицином алтер егу. Посвећена је пиштовој духовној и идеолошкој одисеји, тематизује трауме напуштања Истре након Лондонског меморандума 1954. (кад је Томицин завичај припао Југославији), и пресељење у Трст, где јунак среће љубав свог живота Јеврејку Мирјам.

Бољи живот (1977), Томицин најпознатији роман који се оправдано сматра бисером регионалне књижевности, слика истарску историјску таписерију кроз повест жупе Матерада и њеног приповедача, црквењака Мартина. Недовршени црквени торањ, који и дан данас стоји поврх месног гробља

на ком је Фулвио Томица сахрањен, баца сенку на све историјске поделе и симболизује све недоречене етничке приче.

Тиме што се одлучио за живот у Италији, Фулвио Томица свесно се определио за расцеп идентитета који је издашно фикционализовао у својим делима. Вечита Томицина тема је драма искорењивања, и драма „порозних“ граница, и утолико је он „писац будућности“ – све оно што се ранијих деценија подсмешљиво етикетирао као регионално или чак пароксијално, са новим егзистенцијалним изазовима и новим серијалима духовних расцепа драматично добија на значају. Драма поделе, егзодуса, етничких сврставања, идеолошких сукоба, културних разлика и билингвизма који шизофрено спајају и деле присутна је не само у Томицином делу, већ и у стварности која данас тумачи његово дело. Поље етничких напетости, у којем овај писац заговара идеал „суживота“ (convivenza), нове књижевне и културне теорије учиниле су егзотичним и егзотизованим. Феномен мултиетничког тако је постао атрактиван и интригантан, али му је одузет трагизам из ког су израсле све разлике и напетости које је Томица описао у повестима својих јунака, који се боре да опстану у сиромашном залеђу Истре или пристају на трауматично искорењивање у име неухватљиве фантазме о бољем животу. Тако и билингвизам од фактора етничке напетости и личне трауме безмало прераста у куриозитет.

Да ли се о Томициној прози данас можда може писати из перспективе особеног постколонијалног дискурса, и то дискурса који би повезао постколонијално и (пост)комунистичко, остаје да се види. Нова парадигма допринела би, у сваком случају, бољем разумевању регионалних тема. Посткомунистичко напоре деконструисхе наслеђе комунизма на сличне начине као што постколонијалне теорије преиспитују филозофију и идеологију капитализма; сличне су им и културне парадигме, и културне контроверзе; последње, али и најважније, јесте идентификација Другог и другости, која се на сличан начин остварује у колонијалном систему и посткомунизму – „мале“ нације, „мале“ културе и „мали“ језици одређују се од стране економски и технолошки доминантног запада као Други.

Трст као место узбудљивих и плодноних сусрета језика и култура, као мали простор великих разлика на коме се сусичу чак и посве различити климатски утицаји, такође је и простор писаца који су делали уз границу, у изазовима мултилингвализма и регионалне посебности. Томица је, тако, тематизацијом етничке и језичке страности наговестио каријеру словеначког Тршћанина Марка Сосича, и уметничко остварење које се реализује у, срећом, много угоднијем

историјском и културном контексту – изузев што то више није простор онако богатих језичких и социјалних премрежавања какав је био у ранијим временима.

Марко Сосич (1958), редитељ и писац из Трста, свакако је најугледнији представник словеначке културне сцене у Италији. Режирао је представе у више словеначких и италијанских позоришта, пише радио-драме за словеначки радио у Трсту, а највећи део досадашње позоришне каријере управника и уметничког директора провео је у Словенском Сталном гледалишту у Трсту. Аутор је прозне збирке *Роса на стаклу* (1990), “аутобиографске позоришне хронике” *Хиљаду дана, двеста ноћи* (1996), романа, *Балерина, балерина* (1997) и *Тито, амор мијо* (2005). Добитник је низа позоришних и филмских награда, а за роман *Балерина, Балерина* освојио је специјално признање “Умберто Саба” и прву награду “Città di Salò” 2005. Словеначка композиторка Петра Страховник је, инспирисана овим Сосичевим романом, написала музичко дело “Панистерија”.

Мултилингвализам Сосичеве прозе, њени језички варијетети који аутентично сведоче о вишејезичности словеначке заједнице у Италији, једнако сведоче и о дијалекатском богатству словеначког - језика који је од свих словенских вероватно у највећој мери дијалекатски рашчлањен, свакако због контакта Словенаца са изворним говорницима несловенских језика (немачког, италијанског, фурланског). Трагови ових суседстава утиснули су се у словеначки језик, и остали препознаљиви у прозодији, лексици и синтакси, тим интензивнији што су даље од досега језичког нормирања.

О вишејезичности словеначке заједнице у Трсту на примеру Сосичевог најпознатијег романа *Балерина, балерина* опсежно је писала Лаура Згубин, истичући како роман изискује комплексан преводилачки приступ, будући да је прожет културним, историјским и језичким обележјима словеначке заједнице која живи у тршћанском залеђу. Бујице искварених италијанских речи појављују се мотивисано, у тренуцима великих обрта и неконтролисаних реакција, а све их је више како одмичемо у читању романа. На преводиоцу је одговоран задатак да верно дочара преплитања језика и језичких варијетета, као и да се избори са телеграфском синтаксом која нема у свим језицима једнаке експресивне могућности: Ани Ристовић је у преводу Сосичевог романа на српски то пошло за руком.

Први пут објављен 1997. на словеначком, *Балерина, балерина* је роман о петнаестогодишњој аутистичној девојци, која је на менталном нивоу трогодишњег детета; пратимо њену

болну и поетичну реконструкцију света, саздану на проблематичној природи реалног и ониричног, на детаљима из породичног живота и одломцима медијске стварности која се догађа негде далеко, изван граница дворишта њене куће. Сазнајни свет приповедачице је ограничен, њена перцепција је непоуздана, а ту непоузданост омеђују ментална болест, дезоријентисаност, атемпоралност. Иако Балерина на почетку романа пуни петнаест година, а на крају умире у тридесетој, чини се да се нисмо измакли из категорије универзалног презента. Прослава њеног рођендана у априлу само је једна од насумице постављених, несигурних тачака у времену, да бисмо од ње кренули у колажну причу о емотивним и сазнајним утисцима, о тужним и лепим догађајима у ширем породичном кругу, доласцима и нестанцима вољених особа.

Лако би било повући директну паралелу између Балерине и Фокнеровог јунака Бенција из романа *Бука и бес*, тридесеттворогодишњег човека на менталном нивоу детета (чији је рођендан исто у априлу!), јунака чија је атемпорална слика света нека врста компензације за одлазак вољене сестре. Као што се Бенцијев живот врти око Кеди као свог емотивног центра, тако и Балеринин свет има чврсто упориште у фигури мајке. Бенци и Балерина деле универзални презент, њихово време је замрзнуто у сећању, али док је Вилијам Фокнер тежио да истражи скученост ограниченог ума, Сосичева јунакиња је рецептивнија и екстровертнија, а њена искуства богатија.

Психофизичка осујећеност приповедачице не смањује њену моћ контемплације, њену способност упијања утисака и формирања слике света на основу парцијалног сведочанства о њему.

Роман почиње припремама за рођенданско славље, умивањем, чешљањем и одевањем ружичасте сукње, парфимисањем: мушки лосион за бријање који на Балерининој кожи треба да имитира женски парфем први је знак раздешености света, у коме је јунакињино место увек проблематично – како год се понашала, било да лептириће на својој сукњи жели да ослободи притиска капута, било да изненада запева на концерту своју омиљену песму, повуче оца за уво или разбије таџир, њено се присуство доживљава као опомињуће и реметилачко, она је оно Друго које се скрива и утишава, она је метафора “мале” културе којој се брани да јасно искаже своје потребе и чија се различитост *a priori* проглашава девијантном.

Нижу се Балеринине импресије о успостављеним ритуалима свакодневице: очеве марамнице које мајка пропира у води

и његов упоран, рески кашаљ; капа, тешке ципеле и “бичерин” с ракијом који припадају поштару. Балеринин свет је кухиња, из које се пружа поглед на двориште, и кестен у дворишту; кухиња у којој се пропиње на прсте и разбија тањире. Сви изласци из тог света, све до финалног одласка у “подрум” (односно, болничку собу), биће трауматични чак и кад су пријатни, стога што њено присуство ремети конструкцију наводне нормалности света који је пак препун бесмислених неправди, неизвесности, опасности, смрти.

Иако се помињу путовање на Месец и рат у Вијетнаму као јасне социокултурне и историјске одреднице, *Балерина*, *балерина* је свевремена и безвремена. Овај роман са једнаком снагом указује на замрзнутост у времену, у простору и језику на коју су обично осуђене мале заједнице. Семантички и стилистички сведен, Сосичев роман конструисан је од телеграфски кратких реченица у презенту у којима се мешају не само италијански и словеначки, него се преплићу и дијалектизми и архаизми са неологизмима, епонимима и брендовима, а неке се фразе и речи мантрички понављају. Радио-апарат је увек само “грудиг”, телевизор је “телевижјон”, али и “Телефункен”; јунакиња је “контента” да крене у “шпацирунг”, веш машина је “лаватриче”, воз стиже на “штацјон”, глупа жена је “штупида”, супружници су “шпоже и шпожи”. Балерина опсесивно пева италијанске хитове, највише оне Доменика Модуња, везује се за имена филмских дива попут Грете Гарбо и Ћине Лолобриђиде, листа часописе, прати слетање на Месец. Балеринина перцепција технологије неселективно је повезана са свим осталим детаљима из реалности који допиру до ње: „Не знам шта је спутник. Мислим да мора да личи на Ћину Лолобриђиду, јер и она лети, и мислим да ће пасти и да ће онда да буду велике рупе у земљи, на нашој кући, кухињи, и да ће да покупи маму са земље“. Њена недоумица о значењу и важности мистериозног спутника наставља се кад, необјашњиво прескочивши временску дистанцу, најављује апокалипсу која наступа захваљујући тој чудној појави: “Поштар каже да нема ничег доброг на свету од када су пре неколико година Спутником стигли на Месец. Каже да ће звезде почети да се свете и да ће нам бити све горе и горе“.

Централна личност Балерининог света је њена мајка, чију нам животну причу приповеда, фрагмент по фрагмент:

„Увече док мама и ја стојимо крај прозора, прича ми како је заједно са Елизабетом отишла у Трст. Из Ајдовшчине. У Трст. Када су биле скоро девојчице. Мама каже да су Елизабета и она чистиле по кућама. Да су прале, кувале и пеглале као Јосипина. Али не кришом. Онда је мама ишла по млеко

у ту кућу, где смо сада, каже. По млеко за домаћицу код које је пеглала, и да су јој једном рекли да дође још који пут, по млеко, да ће доћи Франц, да је леп и да ће се венчати. Онда је, прича мама, дошао Франц из војске и био је леп и венчали су се. Франц је мој тата кога вучем за уво. Мама каже да игра карте у селу, у бару. Да и у Венецију иде да игра. Сада не више, јер је стар, каже мама. Мама каже да је гондолу са лампицама која стоји на грундигу у кухињи донео тата. Франц. Некада“.

Иза Балерининог монолога помаља се животна историја њене мајке, Словенке из Ајдовшчине, коју је обећање бољег живота довело у Трст, у наручје лепом Францу, ког у том тренутку још нису разориле плућна болест и нагон за коцкањем; то је кратка, дирљиво поједностављена исповест жене која свакодневно, уз помоћ „капљица“ које узима, брине о кћери са посебним потребама, одева је у ружичасту одећу, води на (имагинарна?) путовања. Балеринина перцепција кретања у опису путовања у Трст је дочарана упечатљиво и вешто, подсетивши нас опет на фокнеровску експерименталну праксу:

„Рукама се држим за стакло. Улица пада дубоко низбрдо. Видим куће како беже. И људи на улици беже. Видим их, а онда их више не видим. За мојим леђима су, не знам где. Онда видим друге људе, друге куће. Попела бих се на прсте. Не могу. Певала бих. Чујем маму. Сада она пева. Тек мало. Онда каже: Не бој се, Балерино. Нећемо пасти... У Трсту су све улице такве...“

Велика опсесија јунакиње је море, које назива „плаво поље“. Најпозданији кључ Балеринине имагинације могла би бити песма коју стално пева, позната под кратким називом „Воларе“ (Летети), а која се заправо зове „Плаветан у плаветнилу“ (Nel blu, dipinto di blu).

Речи песме Доменика Модуња, као у каквом егзистенцијалистичком трилеру са петраркистичким елементима, нуде тумачење Сосичевог романа: јунак Модуњове песме сања како, попут људских прилика са слика Марка Шагала, лети плаветнилом неба, руку и лица обојених у плаво, слушајући чудесну музику, док свет испод њега полако ишчежава. Сан нестаје ујутру, са бегом месеца и доласком зоре; али наш јунак наставља да сања тако што гледа плаве очи своје драге. Ужитак среће у летењу и слушању музике сфера понавља се тако што цео свет нестаје у њеним плавим очима: као што је био срећан „тамо горе“, тако је „овде доле“ срећан због тога што цео свет нестаје у плаветнилу њених очију.

Речи песме Доменика Модуња откривају тако да је цео Балеринин приповедни монолог можда само један сан о летењу кроз плаветнило, покушај сензитивног ума да све што се наводи „овде доле“ поетизује и узвиси. С друге стране, овај шлагер, који је дуго био незаобилазни наставни садржај на часовима италијанског и у уџбеницима за учење овог језика, подсећа на свеprisутност италијанске културе и цивилизације у малој словеначкој заједници, али и упозорава да окамењени културни симболи Италију често представљају нереално и романтично: као обећање раја, а не као другу домовину на земљи, у којој се живи оскудно и тешко.

„Не знам ко је држава. Никад још није била код нас у кухињи“, каже Балерина у једном тренутку, као да легитимизује своју искорењеност из стварности и утемељење свог света у сну и поетизовању егзистенције. Њено постојање алегориски оправдава живот на граници, у вакууму између глобализације и егзотизације регионалног.

ЛИТЕРАТУРА:

Even Zohar I., The Position of the Translated Literature Within the Literary Polysystem, in: *The Translation Studies Reader*, eds. Venuti L., London, New York 2000.

Sgubin L., Il plurilinguismo nella comunità slovena di Trieste: una proposta di traduzione letteraria, *Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione*, Trieste 2008.

Сосич М., *Балерина, балерина*, Београд 2012.

Tomizza F., *Багремова шума*, Умар 2012.

Vladislava Gordić Petković
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad

WRITING ON THE BORDER: TRIESTE AS A SMALL
AREA OF GREAT DIFFERENCES

Abstract

Multilingualism has been an important element in the history of Trieste, a prosperous seaport with a lively cultural scene, situated at the crossroads of Germanic, Latin and Slavic cultures. The mash of various influences on this small area of great cultural differences is pictured in the novels by probably the best Istrian author Fulvio Tomizza (an Italian who was born near Umago and moved thirty kilometers up north to spend the greatest part of his life in Trieste), and his younger contemporary Marko Sosič, a writer and theatre director, who is one of the most notable representatives of the Slovene community in Italy. They both write their novels against the backdrop of ethnic and linguistic otherness, extensively exploring both the multilingual situation of their environment and the individual histories of characters displaced and uprooted for various reasons. Sosič uses different linguistic varieties in his novel *Ballerina, ballerina*, with the intention of depicting a specific multilingual situation of the Slovene community in Italy.

Key words: *border, globalization, regional literature, translation*

